

Татјана М. Савић

Установа за културу

Галерија „Милан Коњовић“

Трг Светог Тројства 2, Сомбор

Tatjana M. Savić

Cultural Institution

Milan Konjović Gallery

Trg Svetog Trojstva 2, Sombor

САМОСТАЛНЕ ИЗЛОЖБЕ МИЛАНА КОЊОВИЋА У УМЕТНИЧКОМ ПАВИЉОНУ „ЦВИЈЕТА ЗУЗОРИЋ“ У БЕОГРАДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

АПСТРАКТ: У раду су истражене три самосталне изложбе сликара Милана Коњовића, које су између два светска рата одржане у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“ у Београду. Прва изложба, из 1932. године, београдској публици и стручној јавности приказала је младог перспективног сликара, повратника из Париза, који је својим делима у југословенску престоницу пренео дух париске грађанске културе. Друга изложба, из 1936, даје пресек стваралаштва сада већ стасалог југословенског уметника, који нове тематске изазове проналази у фигуралним представама које су означиле прелазак из тзв. плаве у црвену фазу, у којој је Коњовић досегао врхунац свога стваралаштва. Међутим, зенитни моменти Коњовићевог међуратног опуса до изражаја су још више дошли на његовој следећој, и последњој, самосталној изложби у међуратном Београду, која је одржана 1940. године. На овој изложби је приказана ретроспектива његовог стваралаштва, која је представила потпуно формираног и већ афирмисаног уметника, који је суверено владао различитим техникама ликовног изражавања, али и широким тематским репертоаром.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *изложба, Уметнички павиљон „Цвијета Зузорић“, Београд, Милан Коњовић*

ONE-ARTIST EXHIBITIONS OF MILAN KONJOVIĆ AT THE CVIJETA ZUZORIĆ ART PAVILION IN BELGRADE BETWEEN THE TWO WORLD WARS

ABSTRACT: The paper seeks to explore three one-artist exhibitions of the painter Milan Konjović that were held between the two world wars at the Cvijeta Zuzorić Art Pavilion in Belgrade. The first exhibition, held in 1932, presented to Belgrade's general and professional audience a promising young painter, who had returned from Paris and whose works conveyed the spirit of Parisian bourgeois culture to the Yugoslav capital city. The second exhibition, held in 1936, offered an overview of the artistic work of an already mature Yugoslav artist who found new thematic challenges in figural representations, which marked the transition from the so-called Blue Phase to the Red Phase; the latter phase was the peak of Konjović's artistic work. However, the zenith moments of Konjović's interwar oeuvre were even more pronounced at his next and the last one-artist exhibition in Belgrade organized between the two world wars; it was held in 1940. The exhibition was a retrospective of his work. It presented him as a fully formed and already established artist, who mastered various techniques of artistic expression, while covering a broad thematic repertoire.

KEYWORDS: *: exhibition, Cvijeta Zuzorić Gallery, Belgrade, Milan Konjović*

e-mail: tatjana_s84@yahoo.com

Живот и дело Милана Коњовића,¹ једног од најзначајнијих српских и југословенских уметника прошлог века, непресушна је тема историографских истраживања.² Коњовић, сасвим посебан и особен

уметник, у својој каријери је приредио велики број самосталних и заједничких изложби.³ Будући да је на Коњовићевом уметничком путу излагачка делатност имала велики значај, аутор овог текста настоји да употпуни знања о његовим самосталним изложбама у Београду у периоду између два светска рата. Приказане су и протумачене изложбе које су одржане у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“ 1932, 1936. и 1940. године. Предмет истраживања били су и друштвени услови који су пратили ове изложбе. Такође, пажња је посвећена реакцијама Коњовићевих савременика, дневне и периодичне штампе.⁴

1 Милан Коњовић (Сомбор, 1898–1993) потиче из угледне грађанске породице, од оца Давида, адвоката и краљевског јавног бележника, и мајке Вере, ћерке познатог педагога Николе Ћ. Вукићевића. Основно и средње образовање стекао је у Сомбору, где је завршио основну школу (1908) и гимназију (1916). Из школске клупе ступио је у рат и, као аустроугарски артиљеријски официр, био је на руском и италијанском фронту. Завршетак рата је дочекао на одсуству у родном Сомбору. Већ наредне, 1919. године започео је школовање у Прагу, где је провео два семестра у класи професора Буковца, након чега је напустио академију и отпочео самосталну делатност. До 1924. боравио је и стварао у Прагу, Бечу, Моравској и Сомбору, да би се те године преселио у Париз, где је живео и радио до 1932, када се вратио у Сомбор. У Другом светском рату обрео се у заробљеништву у Оснабрику. Послератне године провео је у домовини. Остварио је импозантан опус од више хиљада слика и више стотина самосталних и групних изложби.

2 О животу и делу Милана Коњовића в. Miodrag B. Protić, *Milan Konjović* (Novi Sad: Novinsko izdavačko štamparsko preduzeće Forum, 1958). У даљем тексту (Protić, *Milan Konjović*); Katarina Ambrozić, *Milan Konjović* (Sombor: Galerija Milan Konjović, 1965). У даљем тексту (Ambrozić, *Milan Konjović*); Grgo Gamulin, *Milan Konjović* (Zagreb: Naprijed, 1965); Katarina Ambrozić, *Milan Konjović/Ljudi* (Sombor: Galerija Milan Konjović, 1972); Мирослав Јосић Вишњић, *Речима њо њолајнусевеџа (Милан Коњовић)* (Београд: Књижевне новине, 1978); Ljubislav Andrić, *Razgovor sa Milanom Konjovićem* (Novi Sad: Lj. Andrić; Beograd: S. Mašić, „Radiša Timotić“, 1985); Draško Redep, *Ovaj užasni novi svemir. Ogled o Milanu Konjoviću* (Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo, 1985); Миленко Бељански, *Милан Коњовић као њолишчичка личност* (Сомбор: Миленко Бељански, 1989); Lazar Trifunović, *Stvarnost i mit u slikarstvu Milana Konjovića* (Sombor: Galerija „Milan Konjović“, 1990). У даљем тексту (Trifunović, *Stvarnost i mit*); Мирко Вуксановић, *Ликови Милана Коњовића* (Нови Сад: Књижевна заједница Новог

Сада, 1991); Драшко Ређеп, *Велики њоџиис – Милан Коњовић* (Нови Сад: Прометеј, 1994); Miro Vuksanović, *U sećanju: Milan Konjović* (Sombor: Galerija „Milan Konjović“, 1997); Мирослав Јосић Вишњић, *Сџолеђе Милана Коњовића (1898-1998)* (Сомбор: Галерија „Милан Коњовић“, 1998); Фарук Диздаревић, *Милан Коњовић: човек који се није бојао живоџа* (Београд: Ars Longa, Народна књига, 1998); Вида Зеремски, *Милан Коњовић библиоџрафија* (Сомбор: Галерија „Милан Коњовић“, 1999); Вера Јовановић, *Павле Бељански и Милан Коњовић: сећања и џисма* (Нови Сад: Тиски цвет, 2004); Вера Јовановић, *Ликовни круџ Павла Бељанскоџ: околностџи и остварења* (Нови Сад: Тиски цвет, 2010); Irma Lang, *Milan Konjović (1898-1993): Konjović izbliza* (Sombor: Galerija „Milan Konjović“; Beograd: Cicero, 2010). У даљем тексту (Lang, *Milan Konjović*).

3 У питању је више стотина самосталних изложби и више од седамсто заједничких изложби.

4 О поменутиим изложбама у дневној и периодичној штампи в. „Изложба слика г. Милана Коњовића“, *Полиџика*, 23. октобар 1932, 11. У даљем тексту („Изложба слика г. Милана Коњовића“); Д. Б., „Сутра се отвара изложба слика г. Коњовића. - Шта је све писала париска критика о сликама г. Коњовића. - Прва колективна изложба у домовини. - Разговор са уметником пред отварање изложбе.-“, *Правда*, 23. октобар 1932, 9. У даљем тексту (Б., „Сутра се отвара изложба“); Драган Алексић, „Две изложбе слика г. г. Коњовића и Петрова“, *Време*, 24. октобар 1932, 6. У даљем тексту (Алексић, „Две изложбе

слика“); „Две сликарске изложбе у Уметничком павиљону. Отварање изложби г. г. Коњовића и Петрова“, *Правда*, 24. октобар 1932, 4. У даљем тексту („Две сликарске изложбе“); „Јуче су отворене две занимљиве сликарске изложбе“, *Политика*, 24. октобар 1932, 7. У даљем тексту („Јуче су отворене“); Н. Ј., „Изложба слика Милана Коњовића. Париско сликарство: наши сликари у Паризу“, *Политика*, 30. октобар 1932, 11. У даљем тексту (Ј., „Изложба слика Милана Коњовића“); Милан Кашанин, „Изложба Г. Милана Коњовића“, *СКГ XXXVI*, бр. 5 (1932): 380. У даљем тексту (Кашанин, „Изложба Г. Милана Коњовића“); „Данас у 11 часова отвара се сликарска изложба г. Милана Коњовића. Изложбу отвара г. Г. Крклец у Уметничком павиљону“, *Политика*, 15. март 1936, 9. У даљем тексту („Данас у 11 часова“); Ј. Туф., „Милан Коњовић по други пут излаже у Београду“, *Правда*, 16. март 1936, 6. У даљем тексту (Туф., „Милан Коњовић“); „Отворена је друга колективна изложба г. Милана Коњовића. Приликом отварања о сликару је говорио књижевник г. Густав Крклец“, *Политика*, 16. март 1936, 9. У даљем тексту („Отворена је друга колективна изложба“); „Отворена је изложба слика Милана Коњовића“, *Време*, 16. март 1936, 9. У даљем тексту („Отворена је изложба“); Ј. Ђ., „Коњовић – „дивљи сликар“, *Време*, 28. март 1936, 7. У даљем тексту (Ђ., „Коњовић – „дивљи сликар“); Ђ. Поповић, „Индивидуализам Милана Коњовића“, *Правда*, 31. март 1936, 17. У даљем тексту (Поповић, „Индивидуализам Милана Коњовића“); „Данас пре подне отвара се изложба сликара Милана Коњовића“, *Време*, 29. септембар 1940, 9. У даљем тексту („Данас пре подне“); „Изложба Милана Коњовића“, *Политика*, 29. септембар 1940, 22. У даљем тексту („Изложба Милана Коњовића“); „Отворена је велика изложба сликара г. Милана Коњовића“, *Правда*, 29. септембар 1940, 7. У даљем тексту („Отворена је велика изложба“); Р. Б., „Као прва у овој сезони, отворена је изложба слика г. Милана Коњовића“, *Политика*, 30. септембар 30 1940, 17. У даљем тексту (Б., „Као прва у овој сезони“); „Јуче је отворена изложба слика Милана Коњовића“, *Време*, 30. септембар 1940, 6. У даљем тексту („Јуче је отворена изложба“); П. Крижанић, „Сликарство Милана Коњовића“, *Политика*, 11. октобар 1940, 8. У даљем тексту (Крижанић, „Сликарство Милана Коњовића“); Јелена Лубарда, „Изложба Милана Коњовића“, *Правда*, 11. октобар 1940. У даљем тексту (Лубарда, „Изложба Милана

На основу издвојених параметара, валоризован је значај ових изложби и њиховог доприноса београдској међуратној уметности и култури.

Прву самосталну изложбу у Београду, Милан Коњовић је приредио 1932. године, у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“.⁵ Изложене су слике у техници уља на платну, које је Коњовић радио током четири претходне године у Паризу, Далмацији и Сомбору.⁶ Изложбу је отворио угледни ликовни критичар др Милан Кашанин, док је предговор каталога саставио књижевник Морис Беџ.⁷ Кашанинова запажања и Беџов предговор важни су из више разлога. Осим што су били први траг, прва реакција на Коњовићево излагање у Београду, они представљају прва стручна мишљења о његовом стваралаштву. У свом предговору, Беџ је истакао Коњовићев снажан и лични таленат, који је, по његовом мишљењу, до изражаја дошао још у Паризу, на колективној изложби у Бинговој галерији.⁸ Осим па-

Коњовића“); Ђорђе Ораовац, „Милан Коњовић. Поводом његове изложбе у Уметничком павиљону“, *УП III* (1940): 246–248. У даљем тексту (Ораовац, „Милан Коњовић“); Исидора Секулић, „Аналитички моменти. Сликарство Милана Коњовића значајан духовни лик Војводине“, *СКГ LXI* (1940): 282–286. У даљем тексту (Секулић, „Аналитички моменти“).

5 Изложба је отворена у великој сали Уметничког павиљона 24. октобра 1932, док је у малој сали истог дана била отворена изложба слика Михаила Петрова. Видети: „Изложба слика г. Милана Коњовића“, 11; Б., „Сутра се отвара изложба“, 9; „Две сликарске изложбе“, 4.

6 Изложба је трајала од 23. октобра до 1. новембра 1932. године, в. *Милан Коњовић 23. X – 1. XI 1932*. (Београд: Уметнички павиљон Цвијете Зузорић, 1932).

7 Lang, *Milan Konjović*, 61.

8 Морис Беџ, предговор за изложбу *Милан Коњовић 23. X – 1. XI 1932*. (Београд: Уметнички павиљон Цвијете Зузорић, 1932), (i).

риске црте у Коњовићевом стваралаштву, Беџ је видео и уметника, „...који је сродан земљи богатој и здравој коју евоцира и која га највише привлачи“, уметника у коме је садржана „...снага најживахнијих и најнеукротивијих словенске расе“.⁹

Јасне импликације на европску традицију, на париску школу кроз коју су прошли многи српски уметници, па и Коњовић, несумњиво су биле важан показатељ утицаја западноевропске, француске културе. Значај Париза у Коњовићевом стасавању и развоју истакао је и књижевник Растко Петровић. У реакцији на Коњовићеву изложбу, Петровић је писао „...да његове слике зраче очито Париз ...надахнуте „париском школом“ ...надахнуте француском традицијом“.¹⁰

За разлику од Беџа и Петровића, у чијим је тумачењима потенцирана важност Париза у формулисању Коњовићевог стила, Милан Кашанин је иступио са умеренијим ставовима. Он примећује да је „...култура г. Коњовића француска, париска“, али да „...он њој не подлеже, него се њоме користи...“.¹¹ Коњовићеву уметничку личност Кашанин види као аутохтону, која је „...из себе израсла, очувана, довољно снажна и поносите да би се савила до имитовања маког уметника“, закључивши да се од свих уметника који су стасавали у Паризу на „...Коњовићу најмање осећају француски утицаји“, те да он има „...своју визуелну фантазију и своју фактуру“.¹²

Реакције на Коњовићеву изложбу нису изостале ни у дневној штампи. Анонимни

новинар *Полиџике*, позивајући се на Кашанина, пише „...да је г. Коњовић, иако наш човек, познатији досада био у туђини него на нашем тлу.“¹³ Грађански карактер Коњовићевог сликарства издвојен је у непотписаном чланку листа *Правда*.¹⁴ Коњовићеву инострано искуство нагласио је и Драган Алексић, који је написао да у његовом сликарству има „највише утиска о нечему што се ствара директно, као напрасно, и где не може да изостане ритам извесне духовне снаге“.¹⁵

Прва самостална београдска изложба Милана Коњовића показала је сложену вертикалу његовог ликовног развоја у протекле четири године, које су по много чему биле и најважније у његовом уметничком развоју. Напуштајући кубистичку традицију, између 1927. и 1929. Коњовић је начинио пресудан корак у тражењу властитог уметничког идентитета. Уметник је овај период назвао посткубистичким, у смислу усвајања важности боје и све мањег значаја геометризованих форми. Увођењем различитих материјала у своје сликарство, Коњовић је заронио у токове савременог експресионизма (сл. 1).¹⁶

Осим удаљавања од кубистичке традиције, и улазак у тзв. плаву фазу крајем 1929. је био важан у тражењу новог визуелног идентитета у Коњовићевом сликарству. Оцењено је да је ова фаза била почетак сликарске зрелости и достизања високог уметничког квалитета.¹⁷ Такође, наглашено је да „...čiveni „plavi period“ ...sazreva i kulminira 1930 i 1931...“, и да се њиме „...“

9 Ibid.

10 Ј., „Изложба слика Милана Коњовића“, 11.

11 Кашанин, „Изложба Г. Милана Коњовића“: 380.

12 Ibid.

13 „Јуче су отворене“, 7.

14 „Две сликарске изложбе“, 4.

15 Алексић, „Две изложбе слика“, 6.

16 Ambrozić, *Milan Konjović*, 28–29.

17 Ibid., 30.

Слика 1. *Чемџреси и маслине*, 1932. (Галерија „Милан Коњовић“ у Сомбору)
Figure 1 *Cypresses and olives*, 1932 (Milan Konjović Gallery, Sombor)

dovršava formiranje Konjovićeve umetničke fizionomije...“.¹⁸

У том погледу, Коњовићева прва самостална изложба у Београду дошла је у право време. Она се хронолошки поклапала са завршетком плаве фазе, у којој је Коњовић усавршио различите сликарске технике и снажно издвојио снагу и дејство боје. Међутим, што је још важније, сликар је почео да превазилази проблем „сижеа“, и да гради нови однос према природи

и мотиву, продирући први пут у његову суштину. Важност овог периода огледа се и у померању фокуса према форми, односно према сликарској акцији којом је она решена. Мада је Коњовић тада почео да израста у изразито колористичког сликара, боја још увек није била водиља његовог сликарства, већ средство којим је организовано дејство боје и форме „...која је за Konjovića predstavljala psihološki simbol suštine sveta i života“.¹⁹

¹⁸ Protić, *Milan Konjović*, 12.

¹⁹ Trifunović, *Stvarnost i mit*, 39.

Излагањем дела насталих у овом периоду, међу којима се посебно издвајају *Чемпреси и маслине* из 1932, серија слика *Из Далмације* (1932), затим слика *Цвеће*, настала између 1929. и 1932, као и бројне *Мртве природе* из 1931. и 1932, те дела *Мој ајдеље* из 1931. и 1932, Коњовић се на прави начин приказао београдској публици и стручној јавности, која је знала да препозна и да цени овај квалитет. О томе сведочи и већи број откупљених радова, који су се нашли у престижним приватним колекцијама.²⁰

Повратак у домовину, у родни Сомбор 1932, био је својеврсна прекретница у Коњовићевом животу и стваралаштву. Доласком у отаџбину, Коњовић је „...rokurio plodove onoga što je već pobedio u sebi i što se provlačilo kroz nostalgični plavi dim“.²¹ Оно што није могао у Паризу, уметник је пронашао у домовини, у пределима, у равници, људима, наравима, прецима. Он се завичају вратио како би испунио своју мисију, пронашао садржину човечности, основу балканског архетипа, односно да би постао, како је он то схватао, „читав човек“.²²

У своје сликарство је унео нову енергију. Она је наговестила нову фазу његовог стваралаштва, познату као црвена фаза, која је до наредне самосталне изложбе у Београду већ показала ране обресе. Ова изложба је приређена у марту 1936.²³ Након

20 Продато је чак десет радова. Милан Кашанин је очекивао да ће Коњовић, у виду донације, три дела поклонити Музеју кнеза Павла, што је уметник одбио, чиме су привремено били нарушени њихови односи. В. Lang, *Milan Konjović*, 63.

21 Trifunović, *Stvarnost i mit*, 40.

22 Ibid, 41.

23 Изложба је трајала између 15. и 26. марта 1936. В. Милан Коњовић 15 III – 26 III 1936. (Београд: Уметнички павиљон „Цвијета Зузорић“, 1936).

великог успеха, изложба је у Београд стигла из загребачког салона Улрих (Ulrich)²⁴. Уз мање концептуалне измене, постављена је у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“.²⁵ Из каталога изложбе види се да је било изложено четрдесет седам радова насталих између 1932. и 1935. године. У најави изложбе, анонимни новинар *Полиџике* је интервјуисао Коњовића, који је свој ликовни пут посматрао од париских дана. У париским годинама, уметник је видео акумулирана искуства „...формалне природе...“, сматрајући да је „...том формалном оквиру...“ требало „...дати неку садржину човештва и доживљаја у нашим приликама...“.²⁶ У том смислу, ова изложба је београдској публици требало да прикаже „...нешто више, расно, што ће бити у исто време и од опште човечанске вредности и тиме обогатити културно искуство. То је исто као да смо у Паризу научили језик, а сад треба нешто да кажемо. И ту треба да важи оно класично правило: с минимумом средстава постићи максимум израза“.²⁷

Потрага за југословенским етницитетом још једном је дошла до изражаја. На фигуралним и портретним представама, Коњовић је у први план истакао народни карактер, чиме је посебно изразио примордијалност југословенских народа. То поткрепљује став о аутохтоној, „...класичној лепоти Конављана...“, којој је уметник посветио „...најбољу своју слику: пуну, звучну и богату у сликарској материји“.²⁸

24 У галерији Улрих изложба је била постављена од 1. до 15. фебруара 1936. В. Lang, *Milan Konjović*, 70.

25 Ambrozić, *Milan Konjović*, 69.

26 „Данас у 11 часова“, 9.

27 Ibid.

28 Поповић, „Индивидуализам Милана Коњовића“, 17.

Слика 2. Херцејовка, 1935. (Народни музеј у Нишу)
Figure 2 A Woman of Herzegovina, 1935 (National Museum, Niš)

Колико је у ранијим фазама свога стваралаштва заобилазио фигуралне теме, толико је сада инсистирао управо на њима. Коњовић закључује да је његово окретање „...фигуралном сликарству...“ било одређено тежњама да у „...центруму свог уметничког интересовања...“ сачува „...човека и његов удес...“, јер „...Фигурално сликарство ... пружа више могућности да се изрази све што је битно у човеку“.²⁹ То је Коњовића подстакло да „...гази по тврдој стварности...“, али је ипак на њега „...посматрање човека деловало... умирујуће, конкретније“.³⁰

Ову бит Коњовић је открио у Далмацији, где је више пута „...нашао неизмерне могућности нашег расног изражавања: мотиви спољњег света, типови људи, ношња, богатство амбијента...“.³¹ Тиме се београдској публици представио у новом светлу, потпуно различитом од изложбе из 1932. године.

Физиономија херцеговачког и далматинског типа, сажета у серији женских „конављанских“ карактера, сврстала је Коњовића у групу уметника-идеолога аутохтоног југословенског расног идентитета. Уз ауторитативну фигуру Ивана Мештровића, Коњовић је био један од уметника који је својим фовистичким експресивним колоризмом и монументалним форматом, у специфичном друштвеном тренутку недвосмислено допринео ширењу замишљене културе југословенства у њеном аутохтоном облику. Одатле потиче и уметничково категорично одбацивање француске грађанске културе, како уочи своје друге самосталне изложбе у Београду не би

опет био приказан као узоран француски ђак. То је било подстакнуто жељом да се београдској јавности представи као уметник југословенског формата, чија уметност није рођена у Паризу, како су то многи разумевали и истицали, већ у примордијалности југословенског простора, кроз непосредни доживљај природе, менталитета и карактера његових народа. Међутим, париска култура је остала дубоко уткана у Коњовићевом грађанском менталитету, који му је помагао да у непосредни експресивни доживљај теме унесе рационалну интерпретацију. Тај рацио уметник није напуштао ни у тренуцима када је у своје стваралаштво отворено уносио елементе „...нашег расног изражавања“ (сл. 2).³²

Коњовићеву изложбу отворио је књижевник Густав Крклец. У резервисаном и опрезном говору, он се оградио од тражења узрочних веза између Коњовићевог сликарства и друштвених форми. Но, ипак није пропустио прилику да скрене пажњу на то да се међу изложеним радовима, поред пејзажа и мртвих природа, налази и велики број фигура из Далмације.³³

Крклец је издвојио Коњовићеве „...интимне и истинске напоре да целу своју духовну егзистенцију тако нераздвојиво везује са тражењем нових вредности, са борбом за израз и са продубљивањем смисла, тако да су његова варијабилност и његов богати колоризам пуни егзалтација у свим процесима...“.³⁴ Ти су „...процеси у првом реду стваралачки, лични и драматични, или обележени јарким темпераментом и снагом. И мада доста изоловани

29 „Данас у 11 часова“, 9.

30 Ђ., „Коњовић – Дивљи сликар“, 7.

31 „Данас у 11 часова“, 9.

32 Ibid.

33 „Отворена је друга колективна изложба“, 9.

34 „Отворена је изложба“, 9.

од спољњег света и од свега што се у њему данас збива, они су један незаобилазни факт, једно изношење и бележење читавог сплета унутрашњих емоција“.³⁵

Коњовићево стваралаштво у овом периоду је отворило још једно важно и често опречно тумачено питање, питање „социјалног“ аспекта његове уметности, које је сликар сажео у ставу да је сваки добар сликар уједно и „социјалан“.³⁶ Међутим, интересовање за „социјално“ Коњовића није одвело путем социјалне уметности. Мада се често налазио на граници ове уметности, никада је није прешао јер то није било кореспондентно са циљевима његовог стваралаштва. Коњовић је био побуњеник у личном смислу, хуманистички оријентисан, али уједно и „грађански сликар“, који је разумео и прихватио вредности грађанског друштва. У том смислу, Коњовић је „социјално“ пронашао на „... širokom ljudskom planu...“, без скривених политичких циљева, па због тога он заправо и „...није социјални већ експресионистички сликар“.³⁷ Тако је, уместо у социјалним односима или у статусним параметрима, Коњовић суштину тражио у архетипу, у психологији људске природе, суживоту са природом, везама које се проналазе у неукротивости његовог експресивног колоризма.

Корени Коњовићевог колоризма виђени су у архетипу балканског уметничког менталитета, у шумовитим пределима Балкана, валовитој Србији, кршевитој Херцеговини, планинској Босни и војвођанској равници. Стога је београдска изложба приказала уметнички карактер

Милана Коњовића као „...несумњиво ...колористички, са лепом али затвореном колористичком скалом...“, као уметника који је у фовизму, у експресији боје пронашао „...пут за своју индивидуализацију“.³⁸

Након Београда, изложба је била постављена у Новом Саду, а затим у Сомбору. Као и у престоници, имала је запажен успех.³⁹

Своју трећу и последњу самосталну изложбу у међуратном Београду, Коњовић је одржао 1940. године. Ова изложба је била својеврсна ретроспектива Коњовићевог стваралаштва из тзв. црвене фазе, која је трајала од 1934. до почетка Другог светског рата, а чији су почеци раније виђени на његовој самосталној београдској изложби из 1936. Истраживање „... ljudske figure i čovekove sudbine...“ остало је Коњовићева главна тема, мада је у овом периоду он утврдио и карактеристичан „...tip pejzažne slike“.⁴⁰ Док је „Plava faza ... obojena ličnom melanholijom proisteklom iz pobune protiv sebe i predaka, u crvenoj fazi ovo individualno osećanje preraslo je u opšte, dobilo je univerzalnu dimenziju, okrenulo se s jedne ličnosti prema ljudima“.⁴¹ Како се позна фаза Коњовићевог међуратног стваралаштва ближила завршетку, тако је уметник све дубље продирао „...u karakter ljudi koje slika, u njihov život, strast, nesreće, osećajući, valjda prvi put, da su i oni

35 Ibid.

36 Trifunović, *Stvarnost i mit*, 44.

37 Ibid., 45.

38 Поповић, „Индивидуализам Милана Коњовића“, 17.

39 У Новом Саду, изложба је била постављена у Музеју Матице српске, где је отворена 6. априла 1936, док је у Сомбору била изложена у Великој дворани Градске куће, где је отворена 31. маја 1936. В. Lang, *Milan Konjović*, 71.

40 Trifunović, *Stvarnost i mit*, 43.

41 Ibid., 43.

deo njegovog udesa“.⁴² Повратак из Далмације у Бачку значио је „...повратак sudbini u zagrljaj: figura se menja, crtež se uvija i krivi, kontura ne opisuje već razdire formu, serpa je, kolorit je žešći, otrovniji, kao da je slikan krvlju“.⁴³

Међутим, репертоар тема био је све шири. Осим доминантних фигуралних представа, уметник је на изложби приказао пејзаже и мртве природе. Ова изложба је била постављена у обе сале Уметничког павиљона „Цвијета Зузорић“. Није имала званично отварање, а било је изложено осамдесет слика.⁴⁴ Међу радовима су преовлађивале серије портрета, а посебно се издваја *Херцејовка* из 1935, као и *Конављани* и *Конављанке* из исте године. Запажена остварења су и пејзажи *Равница* из 1932, *Жишо* из 1934, *У врши* из 1935, као и дела *Аишеље* из 1934. и *У аишељеу* из 1935. Ова изложба је представљала „...целину – линију развита једног плодног и несумњиво истакнутог нашег уметника“ (сл.3).⁴⁵

Поводом отварања изложбе, Коњовић је у интервјуу новинару листа *Време*, између осталог, рекао да код „...нас у сликарству није много речено...“ и да стога „...има великих могућности и широких поља за рад...“, да можемо да стварамо „...непосредно, без угледања, јер доживљавамо и осећамо наше пејзаже, наше типове“.⁴⁶ У

осврту на слике које је изложио, издвојио је „...оригиналност и концепције и колорита и осећања“.⁴⁷ Важна запажања о изложби изнели су угледни уметници, књижевници и ликовни критичари.⁴⁸ Петар Пјер Крижанић је сматрао да „...ова изложба претставља дефинитивни уметнички израз сликара Коњовића“.⁴⁹ Он Коњовића види као уметника префињене „...уметничке културе...“, у чијим се радовима осећа извесни „...интелектуализам, доктрина, рецепт, па и манир...“, али и „...други део његовог сликарског стварања где влада ...осећање“.⁵⁰ У распламтелој колористичкој гама, оивиченој тамним контурама, било да је реч о фигуралним или пејзажним мотивима, Коњовић је проналазио смисао „...својим сликарским егзалтацијама...“, у којима је потенцирана „...експресивност сликарске визије“.⁵¹

Позната књижевница Исидора Секулић је ову визију осетила у Коњовићевом „...родноме тлу ... у срцу и светлих и мутних проблема Војводине. Милана Коњовића хране ти проблеми; он воли свој крај весело и тужно; он мрзи и љуби оне плесниве сокаке, онај замршени густо берићет који лежи на земљи и као злато и као олово“.⁵² Коњовић је био сликар „војвођанских немира“, било да је сликао неукротиве војвођанске пејзаже или војвођанске карактере. У том смислу, ова изложба открива да је његово „...сликарско чувство ...

42 Ibid., 44.

43 Ibid.

44 Из међуратне штампе се види да су међу изложеним радовима најзаступљенија била уља на платну, да су биле изложене слике рађене у техници темпере, витражи и мозаици, в. „Данас пре подне“, 9; „Изложба Милана Коњовића“, 22; „Отворена је велика изложба“, 7; Б., „Као прва у овој сезони“, 17; „Јуче је отворена изложба“, 6.

45 Б., „Као прва у овој сезони“, 17.

46 „Данас пре подне“, 9.

47 Ibid.

48 Крижанић, „Сликарство Милана Коњовића“, 8; Ораовац, „Милан Коњовић“: 246–248; Секулић, „Аналитички моменти“: 282–286.

49 Крижанић, „Сликарство Милана Коњовића“, 8.

50 Ibid.

51 Ibid.

52 Секулић, „Аналитички моменти“: 284.

Слика 3. *Жиџо*, 1939. (Галерија „Милан Коњовић“ у Сомбору)

Figure 3 *Wheat*, 1939. (Milan Konjović Gallery, Sombor)

оригинално ... у смислу сликарске лепоте и индивидуалног израза, и у смислу истраживачке службе на духовном лику свога завичаја...“, она не „...даје Војводину у сценама ... него ... у апстрактној реалности, са светлим и мрачним силама у духу земље и човека“.⁵³

За разлику од афирмативног писања већег дела стручне јавности, поједини критичари су настојали да издвоје слабе стране Коњовићевих остварења. Ђорђе Орао-

вац је приметио да на Коњовићевој изложби има неколико успешних остварења.⁵⁴ Та остварења су подстакла ауторову упитност о томе „...Зашто Коњовић не успева да реализује у већем броју слика квалитете...“, који су уочени на „...Одалисци и ... Житу у зрењу?“.⁵⁵ У сличном тону, Јелена Лубарда замера Коњовићу на томе што не „...иде

⁵³ Ibid., 286.

⁵⁴ У питању су дела *Одалиска* и *Жиџо у зрењу*, в. Ораовац, „Милан Коњовић“: 247.

⁵⁵ Одговор је пронађен у констатацији да Коњовићу више лежи сликање на стаклу од осталих сликарских техника. Ibid., 248.

путем самосталног стварања...“, што у његовом делу нема „...унутарњих доживљавања ... уметничког дела“.⁵⁶ Међутим, овим критикама недостајале су објективност и научна утемељеност, без којих је било немогуће разумети и просудити Коњовићево дело и значај његове последње изложбе.

Коњовић је од стране савременика био признат као уметник који је београдској јавности био познат пре свега као „...име коме припада знатан део заслуга за напредак нашег савременог сликарства...“.⁵⁷ Овом изложбом је заокружен Коњовићев међуратни опус и дати су „...završni akordi jednog plodnog, zenitnog perioda“.⁵⁸

Самосталне изложбе Милана Коњовића, које су између два светска рата одржане у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“ у Београду, биле су догађаји од прворазредног културног и уметничког значаја. Оне су осликале пун волумен једног богатог сликарског опуса, који је настао у периоду од Коњовићевог повратка из Па-

риза 1932. до његове последње самосталне изложбе у међуратном Београду 1940. године. Београд се делима Милана Коњовића, париског ђака и повратника у домовину, упознао са актуелним стремљењима у париској уметности и култури. У наступајућим годинама, париски утицај све је више бледео, да би до 1936. Коњовић већ израстао у аутохтоног југословенског уметника. Апотеоза овог развоја досегнута је 1940, у сам освит Другог светског рата, када се Коњовићев уметнички лик открио у живописним типовима југословенских народа, војвођанским житним пољима, варошким сокацима и мртвим природама. Тако је изложбени Павиљон „Цвијета Зузорић“, као својеврсни бастион југословенске и српске уметности и културе, са три самосталне изложбе представио београдској јавности врхунске стваралачке домете Милана Коњовића, једног од најаутентичнијих југословенских уметника прошлог столећа.

56 Лубарда, „Изложба Милана Коњовића“.

57 „Отворена је велика изложба“, 7.

58 Protić, *Milan Konjović*, 14.

БИБЛИОГРАФИЈА

Алексић, Драган

„Две изложбе слика г. г. Коњовића и Петрова“. *Време*, 24. октобар 1932, 6.

Ambrozić, Katarina

Milan Konjović. Sombor: Galerija Milan Konjović, 1965.

Ambrozić, Katarina

Milan Konjović/Ljudi. Sombor: Galerija „Milan Konjović“, 1972.

Andrić, Ljubislav

Razgovor sa Milanom Konjovićem. Novi Sad: Lj. Andrić; Beograd: S. Mašić, „Radiša Timotić“, 1985.

Б., Д.

„Сутра се отвара изложба слика г. Коњовића. - Шта је све писала париска критика о сликама г. Коњовића. - Прва колективна изложба у домовини. - Разговор са уметником пред отварање изложбе.“. *Правда*, 23. октобар 1932, 9.

Б., Р.

„Као прва у овој сезони, отворена је изложба слика г. Милана Коњовића“. *Полиџика*, 30. септембар 1940, 17.

Бељански, Миленко

Милан Коњовић као џолиџичка личности. Сомбор: Миленко Бељански, 1989.

Вуксановић, Мир

Ликови Милана Коњовића. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1991.

Vuksanović, Miro

U sećanju: Milan Konjović. Sombor: Galerija „Milan Konjović“, 1997.

Gamulin, Grgo

Milan Konjović. Zagreb: Naprijed, 1965.

„Данас пре подне отвара се изложба сликара Милана Коњовића“. *Време*, 29. септембар 1940, 9.

„Данас у 11 часова отвара се сликарска изложба г. Милана Коњовића. Изложбу отвара г. Г. Крклец у Уметничком павиљону“. *Полиџика*, 15. март 1936, 9.

ТАТЈАНА М. САВИЋ

„Две сликарске изложбе у Уметничком павиљону. Отварање изложби г. г. Коњовића и Петрова“. *Правда*, 24. октобар 1932, 4.

Диздаревић, Фарук

Милан Коњовић: човек који се није дојао живојиа. Београд: Ars Longa, Народна књига, 1998.

Ђ., Ј.

„Коњовић – «дивљи» сликар“. *Време*, 28. март 1936, 7.

Зеремски, Вида

Милан Коњовић библиографија. Сомбор: Галерија „Милан Коњовић“, 1999.

„Изложба Милана Коњовића“. *Полиџика*, 29. септембар 1940, 22.

„Изложба слика г. Милана Коњовића“. *Полиџика*, 23. октобар 1932, 11.

Ј., Н.

„Изложба слика Милана Коњовића. Париско сликарство: наши сликари у Паризу“. *Полиџика*, 30. октобар 1932, 11.

Јовановић, Вера

Павле Бељански и Милан Коњовић: сећања и џисма. Нови Сад: Тиски цвет, 2004.

Јовановић, Вера

Ликовни круџ Павла Бељанскоџ: околносџи и осџварења. Нови Сад: Тиски цвет, 2010.

Јосић Вишњић, Мирослав

Речима џо џлајну свеџа (Милан Коњовић). Београд: Књижевне новине, 1978.

Јосић Вишњић, Мирослав

Сџолеће Милана Коњовића (1898-1998). Сомбор: Галерија „Милан Коњовић“, 1998.

„Јуче је отворена изложба слика Милана Коњовића“. *Време*, 30. септембар 1940, 6.

„Јуче су отворене две занимљиве сликарске изложбе“. *Полиџика*, 24. октобар 1932, 7.

Кашанин, Милан

„Изложба Г. Милана Коњовића“. *СКГ XXXVI*, бр. 5 (1932): 380.

Крижанић, П.

„Сликарство Милана Коњовића“. *Полиџика*, 11. октобар 1940, 8.

Lang, Irma

Milan Konjović (1898-1993): Konjović izbliza. Sombor: Galerija „Milan Konjović“; Beograd: Cicero, 2010.

Лубарда, Јелена

„Изложба Милана Коњовића“. *Правда*, 11. октобар 1940.

Milan Konjović danas: zbornik razgovora za okruglim stolom: kako književnici, pripadnici nekoliko generacija, posmatraju, vide i promišljaju slikarstvo jednog od lidera moderne umetnosti Milana Konjovića (1898-1992), ur. Lang, Irma. Sombor: Galerija „Milan Konjović“, 2007.

Ораовац, Ђорђе

„Милан Коњовић. Поводом његове изложбе у Уметничком павиљону“. *УП III* (1940): 246–248.

„Отворена је велика изложба сликара г. Милана Коњовића“. *Правда*, 29. септембар 1940, 7.

„Отворена је друга колективна изложба г. Милана Коњовића. Приликом отварања о сликару је говорио књижевник г. Густав Крклец“. *Полиџика*, 16. март 1936, 9.

„Отворена је изложба слика Милана Коњовића“. *Време*, 16. март 1936, 9.

Поповић, Ђ.

„Индивидуализам Милана Коњовића“. *Правда*, 31. март 1936, 17.

Protić, Miodrag B.

Milan Konjović. Novi Sad: Novinsko izdavačko štamparsko preduzeće Forum, 1958.

Ređer, Draško

Ovaj užasni novi svemir. Ogled o Milanu Konjoviću. Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo, 1985.

Ређеп, Драшко

Велики појџиис – Милан Коњовић. Нови Сад: Прометеј, 1994.

Секулић, Исидора

„Аналитички моменти. Сликаство Милана Коњовића значајан духовни лик Војводине“. *СКГ LXI* (1940): 282–286.

ТАТЈАНА М. САВИЋ

Trifunović, Lazar

Stvarnost i mit u slikarstvu Milana Konjovića. Sombor: Galerija „Milan Konjović“, 1990.

Туф, Ј.

„Милан Коњовић по други пут излаже у Београду“. *Правда*, 16. март 1936, 6.

Оригиналан научни рад

Предат: 10. 9. 2015.

Прихваћен: 10. 11. 2015.

ONE-ARTIST EXHIBITIONS OF MILAN KONJOVIĆ AT THE CVIJETA ZUZORIĆ ART PAVILION IN BELGRADE BETWEEN THE TWO WORLD WARS

SUMMARY

The paper deals with three one-artist exhibitions of the painter Milan Konjović that were held between the two world wars at the Cvijeta Zuzorić Art Pavilion in Belgrade. The exhibitions were events of great cultural and artistic importance. They outlined the full scope of a rich painting opus. The first exhibition, held in 1932, presented to Belgrade's audience a promising young painter, who had returned from Paris and who presented works infused with the spirit of Parisian bourgeois art and culture. In the following years, the Parisian influence gradually faded. By 1936, Konjović had already matured as an authentic Yugoslav artist. Accordingly, his second one-artist exhibition, held in Belgrade in 1936, gave an overview of the work of an already matured Yugoslav artist, who sought for new visual challenges in figural and social motifs, which marked an important point in the transition from the so-called Blue Phase to the Red Phase; the latter phase was the zenith of Milan Konjović's work in the interwar period. The apotheosis of this development was reached in the wake of World War II, in 1940, when Konjović's artistic character revealed itself in the vivid types of Yugoslav peoples, the wheat fields of Vojvodina, small-town alleys and still-lives. In this respect, his third and the last one-artist exhibition held in Belgrade in the interwar period, namely in 1940, showed a retrospective of his work, which revealed a fully formed and an already established artist, who mastered various techniques of artistic expression, as well as a broad thematic repertoire. The Cvijeta Zuzorić Exhibition Pavilion gathered the intellectual elite and cultural audience of interwar Belgrade at three exhibitions of Milan Konjović. The audience identified and recognized him as a unique artist. These exhibitions presented to Belgrade's audience the supreme creative achievements of the artist, whose work was exemplary and authentically representative of the Yugoslav art and culture between the two world wars.